

KARNOPRAWNA OCHRONA POKRZYWDZONYCH PRZESTĘPSTWEM PRZYMUSOWEGO MAŁŻEŃSTWA W POLSCE

CRIMINAL LAW PROTECTION OF VICTIMS OF THE CRIME OF FORCED MARRIAGE IN POLAND

Dr hab. Aneta Łyżwa

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
e-mail: aneta.lyzwa@uwm.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-3285-7714>

Abstrakt

Przedmiotem artykułu jest analiza zjawiska przymusowego małżeństwa pod kątem prawnym. Zadaniem Autorki było prześledzenie odpowiednich przepisów międzynarodowych i krajowych w celu ustalenia, czy zapewniają one właściwą i skuteczną ochronę prawnokarną pokrzywdzonych tymi przestępstwami. Dokonany w tym zakresie wywód doprowadził do pozytywnej odpowiedzi. Skutkowało także propozycją nowych regulacji w tym zakresie, które w ocenie Autorki, mogą tę ochronę uczynić bardziej efektywną w odniesieniu do ofiar małoletnich.

Słowa kluczowe: konwencja, kodeks karny, małżeństwo, przestępstwo, przymus, pokrzywdzony, ochrona

Abstract

The subject of the article is to analyze the phenomenon of forced marriage from a legal perspective. The Author's task was to trace the relevant international and national laws in order to determine whether they provide adequate and effective criminal legal protection for the victims of these crimes. The argument made in this regard led to a positive answer. It also resulted in the proposal of new regulations in this regard, which, in the Author's opinion, can make this protection more effective for victims of minors.

Keywords: convention, criminal code, marriage, crime, coercion, victim, protection

Wstęp

Związek małżeński jest instytucją, która zajmuje bardzo istotne miejsce zarówno w polskim systemie prawnym, jak i w prawie europejskim oraz międzynarodowym. Znalazło to swoje odzwierciedlenie zarówno w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹, *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*² oraz szeregu konwencji międzynarodowych, których Polska jest stroną. Zgodnie z art. 18 Konstytucji RP małżeństwo, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. Ochrona ta ma stanowić wsparcie dla realizowania przez małżonków funkcji niezbędnych do zakładania i rozwoju rodziny. Realizacja tych celów wymaga, aby zawieranie związków małżeńskich odbywało się dobrowolnie z poszanowaniem wszelkich praw i wolności, których gwarantem jest państwo. Nie można zatem nikogo zmusić do zawarcia związku małżeńskiego wbrew jego woli. Prawo to można zaliczyć do kategorii praw człowieka. Zgodnie bowiem z art. 16 ust. 2 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, małżeństwo może być zawarte jedynie za swobodnie wyrażoną pełną zgodą przyszłych małżonków³.

Niestety zjawisko małżeństw przymusowych stanowi ukrytą praktykę w Europie, a jego skala jest stosunkowo duża. Jak wynikało z odpowiedzi na konsultację publiczną udzielonej w 2012 r. przez większość rządów państw członkowskich Unii Europejskiej w sprawie dotyczącej prawa do łączenia rodzin, którego dotyczyła Dyrektywa Rady nr 2003/86/WE⁴, największą liczbę przypadków wymuszonych małżeństw wynoszącą od 5 000 do 8 000, ujawniono w 2009 r. w Wielkiej Brytanii. Z kolei w Niemczech w 2008 r. odnotowano ponad 3 400 takich przypadków⁵. Nie

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. [dalej: Konstytucja RP].

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz. U. z 2020 r., poz. 1359 [dalej: k.r.o.].

³ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, przyjęta w dniu 10 grudnia 1948 r. rezolucją 217 A (III) przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych [dalej: PDPC], <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html>, [dostęp: 10.12.2023].

⁴ Dyrektywa Rady nr 2003/86/WE z dnia 22 września 2003 r. w sprawie prawa do łączenia rodzin, Dz. U. L 251, s. 12.

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A62013CJ0338> [dostęp: 10.12.2023].

ulega wątpliwości, że prawdziwa skala tego zjawiska jest znacznie większa, ale trudno byłoby nawet w przybliżeniu oszacować jego rzeczywistą skalę.

Niemniej jednak przeciwdziałanie zjawisku przymusowych małżeństw i jego zwalczanie stało się wyzwaniem również dla Polski, zwłaszcza w kontekście obowiązujących nasz kraj regulacji międzynarodowych w postaci: *Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*⁶, *Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*⁷, *Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*⁸, *Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*⁹, *Konwencji w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw*¹⁰, *Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet*¹¹. Dopiero jednak *Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej* (zwana konwencją stambulską)¹² ratyfikowana przez Polskę, stanowiła asumpt do przyjęcia takich regulacji prawnych, które miały ułatwić zwalczanie zjawiska przymusowych małżeństw.

W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy obowiązujące aktualnie w Polsce przepisy karne w wystarczającym stopniu chronią ofiary takich czynów zabronionych. Odpowiedzi na sformułowany w ten sposób problem badawczy, pozwoli udzielić stosowna analiza przepisów zawartych w *Kodeksie*

⁶ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych* otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167 [dalej: MPPOiP].

⁷ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284.

⁸ *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* uchwalona i podpisana w dniu 7 grudnia 2000 r. podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei, Dz. Urz. UE 2012 C 326 [dalej: KPP], s. 2.

⁹ *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych* otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r., Nr 8, poz. 169 [dalej: MPPGSiK].

¹⁰ *Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw* otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 10 grudnia 1962 r., Dz. U. z 1965 r., Nr 9, poz. 53 [dalej: kzzm].

¹¹ *Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet* uchwalona rezolucją nr 34/180 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 18 grudnia 1979 r., Dz. U. z 1982 r., Nr 10, poz. 71 [dalej: klfdk].

¹² *Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej* otwarta do podpisu w dniu 11 maja 2011 r. w Stambule, Dz. U. z 2015 r., poz. 961 [dalej: konwencja stambulska].

*karnym*¹³, jak również w wybranych konwencjach i innych aktach prawa międzynarodowego, przeprowadzona zgodnie z metodą formalno-dogmatyczną. Przyjęto hipotezę, że karnoprawna ochrona ofiar przymusowych małżeństw lub innych związków o podobnym charakterze w Polsce jest odpowiednia i zgodna z obowiązującymi w tym zakresie regulacjami o charakterze międzynarodowym, w tym tzw. konwencją stambulską, zaś istniejące w tym zakresie instrumenty są wystarczające i pozwalają na realizację tej ochrony w sposób efektywny.

1. Pojęcie małżeństwa

Jak wynika z treści art. 18 Konstytucji RP związek małżeński jest wyłącznie związkiem mężczyzny i kobiety. Zgodnie z art. 1 § 1 k.r.o. małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta, jednocześnie obecni, złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wступują ze sobą w związek małżeński¹⁴. Wskazane rozwiązanie ma zastosowanie również wówczas, gdy ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (art. 1 § 3 k.r.o.).

Małżeństwo jest stosunkiem prawnym, z którego wynikają pewne obowiązki wobec współmałżonka, takie jak budowanie wspólnego pożycia, wzajemna pomoc, wierność i lojalność. Wypełnianie roli małżonka zawsze w większym lub mniejszym stopniu wiąże się z rezygnacją z pewnej sfery własnej wolności osobistej, jest to jednak wynikiem samodzielnie podjętej decyzji o zawarciu związku małżeńskiego z konkretną osobą [Łączkowska-Porawska 2019, 25].

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny*, Dz. U. z 2022 r., poz. 1138 z późn. zm. [dalej: k.k.].

¹⁴ Możliwe jest także zawarcie małżeństwa w sytuacji, gdy osoby zawierają związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego i oświadczą w obecności duchownego wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu, w następstwie czego kierownik urzędu stanu cywilnego sporządzi następnie akt małżeństwa (art. 1 § 2 k.r.o.).

Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny wynika m.in. z art. 16 ust. 1 i 2 PDPC4, art. 23 ust. 2 i 3 MPPOiP, art. 12 EKPC, art. 1 ust. 1 kzzm oraz art. 9 KPP.

Z przywołanych regulacji można zatem wywodzić, że małżeństwo jest związkiem kobiety i mężczyzny [Mączyński 2013, 100], podlegającym rejestracji oraz zawierany w sposób świadomy i dobrowolny według przyjętych w danym państwie reguł, a do tego związkiem monogamicznym. Za heteroseksualnym charakterem małżeństwa na gruncie przywołanych regulacji międzynarodowych opowiadają się obok A. Mączyńskiego także m.in. L. Garlicki [Garlicki 2010, 712], T. Jasudowicz [Jasudowicz 2010, 429], czy W. Góralski [Góralski 2016, 14]. Natomiast coraz częstszym zjawiskiem jest wprowadzanie do porządków prawnych państw, w tym należących do Unii Europejskiej (np. Niemcy, Dania, Belgia czy Hiszpania), przepisów przyznających osobom homoseksualnym prawo do zawierania nie tylko związków partnerskich, ale także małżeństw osób tej samej płci. Jako podstawę do przyjęcia stosownych regulacji w tym zakresie przywołuje się KPP [Kamiński 2013, 301]. Przepisy prawa międzynarodowego, o których wyżej mowa nie narzucają jednak formalnych wymogów, jakim powinno odpowiadać zawarcie związku małżeńskiego.

Polski ustawodawca został zobowiązany do wskazania najniższego wieku uprawniającego do zawarcia małżeństwa, zagwarantowania dobrowolności zawierania związku małżeńskiego, rejestracji małżeństw oraz do zapewnienia równouprawnienia kobiet i mężczyzn w odniesieniu do praw i obowiązków wynikających ze statusu małżeńskiego¹⁵.

2. Pojęcie przymusowego małżeństwa i konsekwencje jego zawarcia

Międzynarodowe akty prawne odnoszące się do kwestii zawierania małżeństw wyraźnie akcentują, że każda ze stron powinna w sposób świadomy i swobodny wyrazić na to swoją zgodę. Konwencja w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz zbliżonych instytucji i praktyk¹⁶

¹⁵ Zob. art. 16 PDPP, art. 5 Protokołu dodatkowego nr 7 do EKPC, art. 10 MPPGSiK8, art. 1, 2 i 3 kzzm.

¹⁶ Uzupełniająca konwencja w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami oraz instytucji i praktyk zbliżonych do niewolnictwa podpisana w Genewie 7 września 1956 r., Dz. U. z 1963 r., Nr 33, poz. 185.

zabrania wszelkich instytucji lub praktyk, przez które kobieta, pozbawiona prawa sprzeciwu, zostaje przyrzeczona na żonę lub wydana za mąż za wynagrodzeniem płatnym bądź to w gotówce, bądź też w naturze na rzecz jej rodziców, opiekuna, rodziny lub jakiejkolwiek innej osoby lub grupy (art. 1 lit. c tir. pierwsze). Konwencja ta nałożyła także na państwa obowiązki zastosowania takich środków, dzięki którym obie strony wstępujące w związek małżeński miałyby możliwość swobodnego wyrażania zgody (art. 2). Także kzzm w art. 1 stawia jako warunek zawarcia małżeństwa pełną i swobodnie wyrażoną zgodę obu stron.

Art. 16 klfdk zobowiązuje państwa, aby zapewniły kobietom, na warunkach równości z mężczyznami prawo zawierania małżeństwa i swobodnego wyboru małżonka oraz zawierania związku małżeńskiego wyłącznie za własną swobodną i pełną zgodą.

MPPOiP w art. 23 stanowi, że małżeństwo nie może zostać zawarte bez swobodnie wyrażonej i pełnej zgody nupturientów.

Natomiast najdalej posunięte postulaty zawarła konwencja stambulska, która wprost zobowiązała państwa, aby umyślne działania polegające na zmuszaniu osoby dorosłej lub dziecka do zawarcia małżeństwa a także polegające na zwabieniu osoby dorosłej lub dziecka na terytorium strony lub państwa innego niż to, które zamieszkuje, w celu zmuszenia osoby dorosłej lub dziecka do zawarcia małżeństwa, podlegały odpowiedzialności karnej (art. 37).

Analiza przywołanych wyżej aktów prawa międzynarodowego prowadzi do wniosku, że pod pojęciem przymusowego małżeństwa należy rozumieć taki związek małżeński, w którym którykolwiek z nupturientów pod wpływem przymusu ze strony drugiego nupturienta lub innej osoby, pozbawiony został możliwości świadomego i swobodnego wyrażenia zgody na jego zawarcie. Istotne znaczenie ma treść pojęcia „przymusu”, przez który należy rozumieć zarówno groźbę bezprawną, jak i nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia nupturienta.

W świetle polskiego prawa małżeństwo zawarte w warunkach wyłączenia swobodnego wyrażenia zgody uważa się mimo to za ważne i skuteczne.

Nie inaczej jest w przypadku przymusowego małżeństwa. Z chwilą jego zawarcia wywołuje ono przewidziane prawem skutki. Natomiast zgodnie z art. 15¹ § 1 pkt 3 k.r.o. może być ono unieważnione w sytuacji, gdy

oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński zostało złożone pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, iż jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste.

3. Geneza kryminalizacji przymusowego małżeństwa w k.k.

Obowiązek podjęcia środków ustawodawczych w kierunku penalizacji zachowań polegających na zmuszaniu osoby do zawarcia małżeństwa wynikał przede wszystkim z wypełnienia wymogów tzw. konwencji staubulskiej, którą Rzeczpospolita Polska ratyfikowała w 2015 r. z kilkoma zastrzeżeniami¹⁷.

W dniu 19 września 2022 r. Premier RP przedstawił Marszałkowi Sejmu RP projekt ustawy o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*¹⁸, w którym zaproponowano w art. 5 pkt 4 zmianę w k.k. polegającą na dodaniu po art. 191a nowego przepisu w postaci art. 191b¹⁹. Natomiast w odniesieniu do kwestii przedawnienia wskazanych typów przestępstw zaproponowano, aby w art. 101 w § 4 k.k. po pkt 1, który wskazywał, że przedawnienie wskazanych w tym przepisie typów przestępstw nie może nastąpić przed ukończeniem przez pokrzywdzonego 30. roku życia, dodać pkt 1a rozszerzający katalog tych czynów zabronionych także na przestępstwo zmuszania do zawarcia małżeństwa.

¹⁷ Składając dokumenty ratyfikacyjne Polska złożyła m.in. zastrzeżenie do art. 58, stanowiącego, że strony przyjmą konieczne środki ustawodawcze i inne środki, dotyczące terminu przedawnienia przestępstw określonych m.in. w art. 37 (dotyczącym przymusowego małżeństwa), tak aby termin ten „był wystarczający i współmierny do wagi danego przestępstwa, umożliwiając skuteczne wszczęcie ścigania po osiągnięciu przez ofiarę pełnoletności”. Zastrzeżenie to zostało przez Polskę cofnięte.

¹⁸ Druk sejmowy IX kadencji nr 2615, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2615> [dostęp:10.12.2023], s. 19.

¹⁹ „Art. 191b. § 1. Kto przemocą, groźbą bezprawną lub przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia doprowadza inną osobę do zawarcia małżeństwa lub związku, który odpowiada małżeństwu w kręgu wyznaniowym lub kulturowym sprawy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. § 2. Tej samej karze podlega kto w celu popełnienia przestępstwa określonego w § 1, używając podstęp lub nadużywając stosunku zależności lub wykorzystując krytyczne położenie, nakłania inną osobę do opuszczenia terytorium Rzeczypospolitej Polskiej”.

W uzasadnieniu do wskazanego wyżej projektu zmiany w k.k. wskazano, że art. 191 k.k. nie zawierał wszystkich znamion przestępstwa z art. 37 konwencji stambulskiej. K.k. nie przewidywał bowiem odrębnego przestępstwa polegającego na zwabieniu osoby dorosłej lub dziecka na terytorium strony lub państwa innego niż to, które zamieszkuje, w celu zmuszenia do zawarcia małżeństwa. Zaznaczono, że jak wynikało z raportu wyjaśniającego do przedmiotowej konwencji, w przepisie tym termin „wabienie” oznacza każde zachowanie, za pomocą którego sprawca nęci osobę pokrzywdzoną, aby odbyła podróż do innego kraju, na przykład pod pretekstem lub wymyślając powód, taki jak odwiedzanie chorego członka rodziny. Zamiar sprawcy musi więc obejmować akt zwabienia osoby za granicę, a także cel zmuszenia tej osoby do zawarcia małżeństwa za granicą. Projektodawca podkreślił, że zwrócił na to uwagę Komitet GREVIO, zalecając w końcowym raporcie ewaluacyjnym, aby polskie władze, spenalizowały umyślne wprowadzenie w błąd osoby dorosłej lub dziecka w celu sprowadzenia go na terytorium innego państwa z zamiarem zmuszenia do zawarcia małżeństwa, zgodnie z art. 37 ust. 2 tzw. konwencji stambulskiej. Z powyższych względów zdecydowano więc na wprowadzenie dwóch nowych typów przestępstw w art. 191b k.k., które odpowiadają wszystkim znamionom przestępstw z art. 37 tzw. konwencji stambulskiej²⁰.

Projektodawca zwrócił także uwagę, że zgodnie ze wspomnianym art. 58 konwencji stambulskiej, przy uwzględnieniu jej art. 78 ust. 2 tiret 4, strony mają zapewnić, aby termin przedawnienia wszczęcia postępowania w związku z popełnieniem przestępstw określonych zgodnie z art. 37, art. 38 i art. 39 konwencji był wystarczający i współmierny do wagi danego przestępstwa, umożliwiając skuteczne wszczęcie ścigania po osiągnięciu przez ofiarę pełnoletności. Jednak wymagany przez tzw. konwencję stambulską „termin, umożliwiający skuteczne wszczęcie ścigania po osiągnięciu przez ofiarę pełnoletności” nie został określony liczbowo. Podkreślono, że w raporcie wyjaśniającym²¹ przy art. 58 konwencji wskazano jedynie, że okres przedawnienia wszczęcia postępowania sądowego powinien być

²⁰ Druk sejmowy IX kadencji nr 2615, s. 44.

²¹ Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, <https://rm.coe.int/ic-and-explanatory-report/16808d24c6> [dostęp: 10.12.2023], § 296.

wystarczająco długi, aby umożliwić skuteczne wszczęcie postępowania karnego po osiągnięciu przez ofiarę pełnoletności. Obowiązek ten odnosił się zatem wyłącznie do małoletnich pokrzywdzonych, którzy często z różnych powodów nie są w stanie zgłosić popełnionych wobec nich przestępstw przed osiągnięciem pełnoletności. W świetle przywołanego przez projektodawcę raportu wyrażenie „termin wystarczający, umożliwiający skuteczne wszczęcie ścigania” oznacza, że po pierwsze, gdy dzieci te osiągną pełnoletność, muszą mieć wystarczająco dużo czasu na przezwycięzenie traumy, co umożliwi im złożenie skargi, a po drugie, że organy ścigania muszą mieć możliwość wniesienia oskarżenia za dane przestępstwa. W braku szczególnych kryteriów projektodawca stanął na stanowisku, że jako standard ustalony dla warunków polskich należy traktować pułap wiekowy przyjęty już w art. 101 § 4 k.k. na potrzeby niektórych przestępstw popełnionych na szkodę osób małoletnich. W dacie złożenia projektu tej ustawy wynosił on 30 lat, przy czym zaznaczono w uzasadnieniu, że przewidywane jest jego podwyższenie do 40 lat²². Przyjęte w projekcie rozwiązanie czyniło zadanie wprowadzenia przepisów karnych w zakresie terminu przedawnienia karalności przestępstwa zmuszania do zawarcia małżeństwa zgodnie z wymogami konwencji. Zmiany te weszły w życie 15 sierpnia 2023 r. na mocy ustawy z dnia 13 stycznia 2023 r. *o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*²³.

4. Ochrona pokrzywdzonych w świetle art. 191b k.k.

Polski ustawodawca na gruncie obowiązujących przepisów k.k. wprowadził szereg rozwiązań mających na celu ochronę pokrzywdzonych w wyniku zawierania przymusowych małżeństw lub związków o podobnym charakterze. Należy w tym względzie wziąć pod uwagę przepisy dotyczące czynów zabronionych stypizowanych w art. 191b k.k., ale także regulacje dotyczące okresów przedawnienia ich karalności oraz środków karnych, jakie mogą być orzekane w stosunku do sprawców.

W przepisie art. 191b k.k. przedmiotem ochrony jest wolność jednostki w zakresie wyboru zachowania (podejmowania lub niepodjęcia)

²² Druk sejmowy IX kadencji nr 2615, s. 39.

²³ Dz. U. poz. 289.

decyzji) odnośnie do wstąpienia w związek małżeński (lub inny związek zbliżony do niego). Płeć osoby nie ma tu żadnego znaczenia, gdyż w jednakowy sposób ochrona ta dotyczy tak mężczyzn, jak i kobiet. Co istotne, przepis ten nie chroni bezpośrednio samej instytucji małżeństwa.

Wskazany przepis przewiduje dwa typy przestępstw. Pierwszy z nich określony w § 1 polega na doprowadzeniu innej osoby do zawarcia małżeństwa lub związku, który odpowiada małżeństwu w kręgu wyznaniowym lub kulturowym sprawcy, a sprawca działa, stosując przemoc, groźbę bezprawną lub przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia, w jakim znajduje się pokrzywdzony. Z kolei drugi typ przestępstwa został określony w § 2, zgodnie z którym sprawca w celu popełnienia przestępstwa określonego w § 1, używając podstępu lub nadużywając stosunku zależności lub wykorzystując krytyczne położenie, nakłania inną osobę do opuszczenia terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Pojęcie przemocy należy rozumieć tak samo jak na gruncie art. 197 k.k. a zatem jest nią każde oddziaływanie na pokrzywdzonego lub jego otoczenie, które za pomocą pewnych środków fizycznych uniemożliwia opór, przełamuje go lub wywiera wpływ na podjęcie decyzji, rozumianej jako akt woli [Warylewski 2016, 668].

Pod pojęciem groźby bezprawnej zgodnie z art. 115 § 12 k.k. należy rozumieć groźbę, o której mowa w art. 190 k.k., jak i groźbę spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej. Należy jednak zaznaczyć, że zwrot „groźba, o której mowa w art. 190”, zawarty w art. 115 § 12 k.k. nie obejmuje skutku w postaci wywołania u zagrożonego uzasadnionej obawy spełnienia groźby²⁴. Jest to pogląd kontrowersyjny i nie spotkał się z powszechną aprobatą w piśmiennictwie [Stefański 2017, 65-88]. Jednocześnie dla realizacji znamion przestępstwa z art. 190 § 1 k.k. nie jest wymagane, aby sprawca miał rzeczywiście zamiar wykonać groźbę lub by podjął jakiekolwiek działania zmierzające do natychmiastowego jej spełnienia²⁵.

W odniesieniu do kwestii wykorzystania stosunku zależności sam fakt podejmowania określonych zachowań wobec osób pozostających w takim

²⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z 14 września 2017 r., sygn.. akt I KZP 7/17, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2017, nr 11, poz. 3.

²⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z 5 grudnia 2017 r., sygn.. akt III KK 251/17. Legalis el.

stosunku nie jest wystarczający, albowiem niezbędne jest jeszcze, aby sprawca nadużył zależności albo wykorzystał krytyczne położenie, w jakim znajduje się ofiara²⁶. Jak wskazuje J. Wojciechowski, z nadużyciem stosunku zależności mamy do czynienia, gdy sprawca czyni użytek ze swojej pozycji wobec ofiary w sposób bezpośredni lub dorozumiany okazuje, że odmowa spotka się z negatywnymi konsekwencjami [Wojciechowski 2002, 354]. Taki stosunek może zachodzić także pomiędzy rodzicem a dzieckiem²⁷.

Z kolei krytyczne położenie zachodzi, gdy pokrzywdzony znajduje się w bardzo trudnej sytuacji osobistej lub ekonomicznej [Góral 2007, 272]. Nie jest przy tym konieczne, aby życie lub zdrowie pokrzywdzonego były zależne od ingerencji sprawcy, gdyż wystarczy taki stan rzeczy, że udzielenie pomocy przez sprawcę (np. udzielenie pożyczki) wyzwoli daną osobę od przykrych następstw (np. uchroni przed dotkliwą stratą majątkową lub szkodą moralną, tudzież niemożnością zaspokojenia pilnych potrzeb osób bliskich) [Mozgawa 2021, 617].

Pojęcie małżeństwa na gruncie art. 191b k.k. nie budzi wątpliwości. Natomiast mogą one zachodzić w zdefiniowaniu pojęcia „związku, który odpowiada małżeństwu w kręgu wyznaniowym lub kulturowym sprawcy”. Polski ustawodawca wyszedł bowiem poza ramy art. 37 tzw. konwencji stambulskiej, dotyczącego wyłącznie małżeństw. Można to uzasadnić tym, że na terenie Polski żyją społeczności (np. romska), które nie zawsze są zainteresowane, aby zawierane zgodnie z ich tradycją i obyczajami związki, wywierały jednocześnie skutki prawne małżeństwa w rozumieniu prawa polskiego. Gdyby zatem poprzestać na znamionach strony przedmiotowej dotyczącej wyłącznie małżeństw, to poza ochroną wynikającą z art. 191b k.k., znalazłyby się osoby pokrzywdzone, zmuszane do zawierania związków, które w rozumieniu polskiego prawa nie byłyby związkami małżeńskimi. Z uwagi na to, że w niektórych krajach na świecie dopuszczono zawieranie małżeństw homoseksualnych, to z tego punktu widzenia przyjęte na gruncie art. 191b k.k. rozwiązanie pozwala także na objęcie ochroną pokrzywdzonych przed zawieraniem przymusowych małżeństw homoseksualnych wszędzie tam, gdzie są one legalne.

²⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z 4 marca 2009 r., sygn. akt III KK 348/08, KZS 2009, nr 9, poz. 35; postanowienie Sądu Najwyższego z 17 września 2014 r., sygn. akt V KK 130/14. *Legalis el.*

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z 4 marca 2009 r.

Również pojęcie kręgu kulturowego (zwanego też cywilizacyjnym) da się w pewnym stopniu zdefiniować. Chodzi tu bowiem o pewne obszary, na których występują wspólne dla wszystkich mieszkańców cechy kulturowe dotyczące wyznawanej religii, języka, tradycji, rozwoju społecznego. Można wyróżnić następujące kręgi kulturowe: zachodni, wschodnioeuropejski, islamski, hinduski, buddyjski, chiński, japoński, latynoamerykański, afrykański [Mozgawa 2023].

Natomiast trudniej jest zdefiniować pojęcie kręgów wyznaniowych, jako że takowe określenie nie jest używane ani w nauce, ani w aktach prawnych. Występuje co prawda pojęcie związku wyznaniowego, ale nie jest ono tożsame z określeniem kręgu wyznaniowego. Pojęciem związku wyznaniowego, obok pojęcia kościoła, posługuje się przede wszystkim Konstytucja RP oraz np. ustawa z 17 maja 1989 r. o *gwarancjach wolności sumienia i wyznania*²⁸. Krąg wyznaniowy zdaje się być pojęciem szerszym niż związek wyznaniowy. Krąg jest bowiem terminem socjologicznym określającym niesformalizowaną zbiorowość, jaką otacza się dana jednostka. Nie trzeba więc należeć do określonego związku wyznaniowego, by pozostawać w określonym kręgu wyznaniowym. Oczywiście taki zabieg ustawodawcy w żaden sposób nie ułatwia interpretacji znamion przestępstwa [tamże]. Krąg wyznaniowy może także obejmować pewne społeczności, które nie mają w Polsce uregulowanego statusu prawnego i nie tworzą w świetle obowiązujących przepisów, ani kościoła, ani związku wyznaniowego, ale jednocześnie charakteryzują się pewnym zwartym systemem wierzeń.

Drugi typ przestępstwa określony w art. 191b § 2 k.k. polega na takim działaniu sprawcy, który w celu popełnienia przestępstwa określonego w § 1, używając podstępu lub nadużywając stosunku zależności lub wykorzystując krytyczne położenie, nakłania inną osobę do opuszczenia terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Należy pamiętać, że pod pojęciem nakłaniania należy tu rozumieć jakiekolwiek oddziaływanie na inną osobę, w tym celu, aby wzbudzić u niej wolę opuszczenia terytorium Polski. Przestępstwo to może być popełnione wyłącznie w zamiarze bezpośrednim (a ściślej w jego szczególnej postaci – *dolus coloratus*). Dla zaistnienia tego przestępstwa nie jest konieczne, aby sprawca nakłonił pokrzywdzonego

²⁸ Dz. U. z 2023 r., poz. 265.

do opuszczenia polskiego terytorium, gdyż wystarczy, aby do tego nakłaniał (nawet bezskutecznie) [tamże].

Istotną rolę z punktu widzenia ochrony małoletnich ofiar przestępstw z art. 191b § 1 i 2 k.k. mają przepisy dotyczące przedawnienia karalności. Na mocy przywołanej już nowelizacji k.k. dokonanej ustawą z dnia 13 stycznia 2023 r., dodano pkt 1a do art. 101 § 4 k.k., zgodnie z którym, w wypadku występku z art. 191b, popełnionych na szkodę małoletniego pokrzywdzonego – przedawnienie karalności przestępstwa nie może nastąpić przed ukończeniem przez niego 30. roku życia. Przyjęte rozwiązania w tym zakresie zmieniła kolejna nowelizacja k.k., wprowadzona na mocy ustawy z dnia 7 lipca 2023 r. – *o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*²⁹. Na jej podstawie nadano nowe brzmienie § 4 art. 101 k.k. Zgodnie z pkt 3 tego paragrafu w przypadku przestępstwa z art. 191b k.k. popełnionego na szkodę małoletniego przedawnienie jego karalności nie może nastąpić przed ukończeniem przez niego 40. roku życia. Powyższe rozwiązanie zasługuje na aprobatę.

Ważne miejsce pośród instrumentów karnoprawnej ochrony pokrzywdzonych mogą odegrać także środki karne wymienione w art. 41a § 1 lub 2 k.k. oraz środki kompensacyjne, o których mowa w art. 46 § 1 lub § 2 k.k. W przypadku skazania sprawcy za przestępstwo z art. 191b § 1 lub 2 k.k. sąd może na podstawie art. 41a § 1 k.k. orzec zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z pokrzywdzonym, a także zbliżania się do niego lub zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu.

Ponadto w razie skazania sprawcy za przestępstwo z art. 191b § 1 lub 2 k.k. sąd może orzec tytułem środka kompensacyjnego, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przy tym przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 § 1 k.k.). Jeżeli natomiast orzeczenie takiego obowiązku byłoby znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiązkę w wysokości do 200 000 zł. na rzecz pokrzywdzonego (art. 46 § 2 k.k.).

²⁹ Dz. U. poz. 1834.

Podsumowanie i wnioski

Wprowadzenie przez ustawodawcę do k.k. nowego typu przestępstw stypizowanych w przepisach art. 191b § 1 i 2 należy przyjąć z aprobatą. Takie rozwiązanie stanowiło bowiem wykonanie nałożonych na Polskę zobowiązań wynikających z przyjęcia i ratyfikowania tzw. konwencji stańbulskiej. Stanowiło także odpowiedź ustawodawcy na zagrożenia związane z masową i niekontrolowaną migracją do Europy ludności pochodzącej z obszarów obcych kulturowo naszej tradycji i cywilizacji łacińskiej.

Jednym z problemów, które przyniosła wspomniana migracja, stało się zmuszanie kobiet (w tym także małoletnich) do zawierania małżeństw lub związków o zbliżonym do małżeństwa charakterze. Zjawisko to nie było jednak całkiem obce polskiemu państwu, gdyż w zamieszkującej na terenie naszego kraju społeczności romskiej aranżowanie związków, stanowiących odpowiednik małżeństw w rozumieniu polskiego prawa (tzw. małżeństw romskich), często wbrew woli samych zainteresowanych, wpisane jest w zwyczaj i tradycję tej grupy etnicznej. Niekiedy zawieranie takich związków przypominało transakcje handlowe, w których rodzice mężczyzny po wypłaceniu uzgodnionej z rodzicami kobiety kwoty pieniężnej, uzyskiwali w zamian zgodę na zawarcie takiego „małżeństwa” a samo zachowanie sprawców, o ile sprawa znalazła się w kręgu zainteresowania organów ścigania, było analizowane i oceniane poprzez pryzmat znamion przestępstwa zmuszania do określonego zachowania (art. 191 k.k.), tudzież handlu ludźmi w rozumieniu przepisu art. 189a § 1 k.k. [Łyżwa 2019, 276-80]³⁰. Wprowadzenie do polskiego porządku prawnego art. 191b § 1 i 2 k.k. pozwala na skutecznie ściganie sprawców, którzy swoim zachowaniem zmuszają inne osoby do zawierania małżeństw lub związków o podobnym charakterze.

Kryminalizacja tego typu czynów stała się ważnym elementem ochrony pokrzywdzonych przed zamachami na ich wolność, zwłaszcza w obszarze wolności świadomego i swobodnego decydowania o zawieraniu małżeństw. Jako słuszny i w pełni zasadny uznać należy zabieg ustawodawcy, który zakresem znamion strony przedmiotowej objął nie tylko małżeństwa ale

³⁰ Przedstawiono tam studium przypadku 17-letniej kobiety narodowości romskiej, którą rodzice, wbrew jej woli, chcieli wydać za mąż za mężczyznę tej samej narodowości zamieszkującego Republikę Federalną Niemiec.

także inne związki o zbliżonym charakterze. Konwencja stambulska odnosiła się bowiem wyłącznie do małżeństw, bez jednoczesnego sprecyzowania, co należy pod tym pojęciem rozumieć. Przypomnieć tylko należy, że pojęcie małżeństwa w polskim systemie prawnym jest zdefiniowane w sposób jasny i jednoznaczny. Gdyby zatem strona przedmiotowa przestępstw z art. 191b § 1 lub 2 k.k. została zawężona wyłącznie do małżeństw w rozumieniu obowiązujących w Polsce przepisów, to poza zakresem ochrony przewidzianej w przywołanych przepisach znalazłyby się ofiary zmuszane do zawierania innych związków o podobnym do małżeństwa charakterze. Należy zatem z uznaniem odnieść się do zakresu ochrony jaki przewidział ustawodawca w art. 191b § 1 i 2 k.k.

Natomiast pewnym mankamentem przyjętych rozwiązań w zakresie kryminalizacji takich zachowań było zaniechanie wprowadzenia do art. 191b k.k. kwalifikowanego typu w postaci zmuszania do małżeństwa małoletnich pokrzywdzonych poniżej lat 15. Co ciekawe, polski ustawodawca wzmacnia ochronę tej grupy pokrzywdzonych (np. wyodrębniając w ramach art. 197 k.k. odrębny typ kwalifikowany w postaci zgwałcenia małoletniego poniżej lat 15 (§ 4) stanowiący zbrodnię zagrożoną karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8 albo karą dożywotniego pozbawienia wolności) a tymczasem czyn o poważnych konsekwencjach, zwłaszcza w sferze psychicznej, dla dziecka, takiego rozwiązania nie przewiduje. Oczywiście do dyskusji pozostawałaby kwestia zagrożenia ustawowego dla takiego przestępstwa. Zrównanie osób dorosłych, o ukształtowanej już w pełni psychice z dziećmi, które dopiero poddawane są procesowi socjalizacji i rozwojowi psychofizycznemu, nie wydaje się rozwiązaniem w pełni przemyślanym i trafnym.

Można także rozważyć zakwalifikowanie przekazywania, czy dostarczania małoletniego poniżej lat 15 z zastosowaniem przemocy lub groźby bezprawnej oraz inne czynności wymienione w art. 115 § 22 k.k. w celu jego wykorzystania do zawarcia przymusowego małżeństwa – jako typu zbrodni handlu ludźmi. Natomiast kwalifikowanym typem tej zbrodni byłoby zachowanie sprawcy, który uzyskał z popełnienia przestępstwa, o którym mowa, korzyść majątkową lub osobistą albo obietnice takiej korzyści.

Istotnym uzupełnieniem karnoprawnej ochrony ofiar przestępstw z art. 191b § 1 lub 2 k.k. stanowią niewątpliwie zasygnalizowane wyżej środki karne i kompensacyjne.

Ważną rolę w ochronie pokrzywdzonych odgrywa przepis art. 101 § 4 k.k., który w istotny sposób wydłuża okres przedawnienia przestępstw z art. 191b § 1 lub 2 k.k. popełnionych na szkodę małoletniego. W takim bowiem przypadku przedawnienie jego karalności nie może nastąpić przed ukończeniem przez niego 40. roku życia. Takie rozwiązanie pozwala pokrzywdzonemu na złożenie stosownego zawiadomienia, gdy okres traumy spowodowanej przestępstwem minie a organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości będą mieć wystarczająco dużo czasu na pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej oraz wymierzenia mu sprawiedliwej i słusznej kary.

Rola środków karnych możliwych do orzekania w przypadku sprawców zmuszania do przymusowych małżeństw sprowadza się bowiem do ochrony pokrzywdzonych przed wtórną wiktymizacją. Ustawodawca daje w ten sposób sądowi dodatkowe instrumenty represji karnej, dzięki którym pokrzywdzony nie będzie obawiał się ponownego kontaktu ze sprawcą.

Natomiast dzięki środkom kompensacyjnym ustawodawca zapewnia pokrzywdzonym możliwość uzyskania odszkodowania lub zadośćuczynienia za doznane szkody materialne i krzywdę.

Podsumowując stwierdzić należy, że karnoprawna ochrona ofiar przymusowych małżeństw lub innych związków o podobnym charakterze w Polsce jest właściwa i zgodna z obowiązującymi w tym zakresie regulacjami o charakterze międzynarodowym, w tym tzw. konwencją stambulską. Istniejące w tym zakresie instrumenty są wystarczające i pozwalają na realizację tej ochrony w sposób efektywny. Natomiast proponowane *de lege ferenda* rozwiązania mogłyby, jak się wydaje, tę ochronę wzmocnić w zakresie dotyczącym małoletnich pokrzywdzonych poniżej lat 15.

PIŚMIENNICTWO

- Garlicki, Leszek. 2010. „Rozdział I. Prawa i wolności. Art. 12. Prawo do zawarcia małżeństwa.” W *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, t. 1: *Komentarz do art. 1-18*, red. Leszek Garlicki, 711-22. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Góral, Roman. 2007. *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich.
- Góralski, Wojciech. 2016. „O miejsce ius connubii w systematyce prawa małżeńskiego.” W *Ius connubii. Ochrona i ograniczenia w prawie międzynarodowym*,

- polskim i kanonicznym*, red. Wojciech Góralski, 89-98. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Jasudowicz, Tadeusz. 2010. „Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny.” W *Prawa człowieka i ich ochrona. Podręcznik dla studentów prawa, administracji i europeistyki*, red. Bożena Gronowska, Tadeusz Jasudowicz, Michał Balcerzak, i.in., 425-32. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”.
- Kamiński, Ireneusz C. 2013. „Tytuł II. Wolność.” W *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. Andrzej Wróbel, 182-663. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Łączkowska-Porawska, Małgorzata. 2019. „Trwałość małżeństwa w świetle standardów międzynarodowych oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.” *Forum Prawnicze* nr 2:18-28. <https://doi.org/10.32082/fp.v2i52.221>
- Łyżwa, Aneta. 2019. *Handel ludźmi*. Olsztyn: JOGRAFIKA.
- Mączyński, Andrzej. 2013. „Konstytucyjne i międzynarodowe uwarunkowania instytucjonalizacji związków homoseksualnych.” W *Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. Marek Andrzejewski, 83-101. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”.
- Mozgawa. 2021. „Rozdział XXV. Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności.” W *Kodeks karny. Komentarz*, red. Marek Mozgawa, 603-40. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Mozgawa. 2023. „Rozdział XXIII. Przestępstwa przeciwko wolności.” W *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. Marek Mozgawa. Warszawa: Wolters Kluwer. Lex el.
- Stefański, Ryszard A. 2019. „Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego materialnego, prawa karnego wykonawczego, prawa karnego skarbowego i prawa wykroczeń za 2017 r.” *Ius Novum* nr 1:65-88. <https://doi.org/10.26399/iusunovum.v16.1.2022.8/r.a.stefanski>
- Warylewski, Jarosław. 2016. „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności.” W *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym. System Prawa Karnego*. T. 10, red. Jarosław Warylewski, 611-946. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Wojciechowski, Jakub. 2002. *Kodeks karny. Komentarz, orzecznictwo*. Warszawa: Wydawnictwo Librata.